

MISIR-YEMEN MÜNASEBETLERİ (1819-1840) VE İNGİLİZLER'İN KIZILDENİZ POLİTİKASINA TESİRİ*

Abdel Hamid el-BATRIK

Tercüme : M. Hanefi KUTLUOĞLU**

Egyptian- Yemeni relations (1819-1840) and their implications for British policy in the Red Sea

This article examines the Egyptian-Yemeni relations and mainly focuses on the 19th century. It also deals with its effects and implications for British policy in the Red Sea.

Keywords : Yemen, Egypt, Muhammed Ali, Britain, Red Sea.

16. yüzyılın başında Yemen'deki Mısır Memluk iktidarı Sultan I. Selim tarafından yıkıldı ve Kızıldeniz sahilindeki bölgelerin tamamı Osmanlı hakimiyetini kabullendiler. San'a 1545 yılında Yemen paşalığının merkezi oldu. Mamafih bu şehrin kontrol altında tutulmasının devam ettirilmesi Osmanlı iktidarını aşmaktaydı. Osmanlı kuvvetleri, pek çoğu uygulamada bağımsız durumda olan Yemen kabilelerinden vergi alamıyordu. Yemen ahalisi 1569 yılında Osmanlı idaresine karşı ayaklandı. Aynı yıl Osmanlı ordusunun önde gelen kumandanlarından Sinan, bu ayaklanmayı bastırmak üzere Yemen'e yöneldi. Güneydeki dağlık bölgelerin geçici itaati seri bir şekilde temin edilmekle birlikte San'a'nın kuzeyinde bir ilerleme kaydedilemedi. İmam, Osmanlı askerleri ve vergi memurlarının dağlık bölgelerde gözükmemesi şartıyla Osmanlı idaresini kabul etmişti. 1630'da Yemen'in tamamını Osmanlı idarecilerinin "iğrenç" boyunduruğundan kurtarmış olan Kasım el-Kebir liderliğinde başlayan bir isyan sonucunda Osmanlılar San'a'dan geri çekildiler. Böylece imamlar ülkelerinde yönetime hiçbir katkıları olmaksızın birbirlerinin varisi olarak varlıklarını sürdürdüler. Ömürlerini sadece Yemen'deki kavgacı kabilelerin arasını bulmakla geçiriyorlardı. Kabileler zaman

* Abdel Hamid el-Batrik, "Egyptian- Yemeni relations (1819-1840) and their implications for British policy in the Red Sea", *Political and Social Change in Egypt*, nashr P M. Holt, s. 281-290, Londra, 1968

** Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arşivcilik Bölümü.

zaman bağımsızlık bayrağını açsalar da, sürekli olarak tahtları üzerinde dönen entrikalarla meşgul olan İmamlara karşı yine de herhangi bir ayaklanma tertiplenmemişti. Bununla birlikte ülke halâ dış dünyaya karşı tecrit edilmiş bir durumdaydı.

1762 yılında Danimarka kralı V. Frederick, Carsten Niebuhr nezaretinde Arabistan'ı tetkik maksatlı bir gezi düzenledi. Neibuhr, San'a'da kaldığı zaman zarfında İmamla iki kere görüştü. İkinci görüşmesinde ilmî enstrümanlarını teşhir ve tarif ederek İmamın ciddî manada ilgisini çekti. Yemen aynı zamanda, Müslüman olmuş ve İmamın hizmetine girmiş bazı Avrupalı maceraperestlerin de cezbetmişti. 1799 yılında Fransızların Mısır'ı ele geçirmesi üzerine, bir İngiliz birliği devriye maksadıyla Kızıldeniz'e gönderildi ve Bab el-Mendeb boğazındaki Perim adası dört ay boyunca işgal altında tutuldu.

1804 ve 1805 yıllarında Yemen, Hicaz ile kendisi arasında kalan dağlık bir bölge olan 'Asir'in Vahhabî liderlerinin sürekli saldırılarından çok sıkıntı çekmişti. Muhammed Ali 1813 de Hicaz ve Necd'i ele geçirdiğinde, San'a İmamına Vahhabîleri ezmek için işbirliğini talep eden bir elçi gönderdi. Bu, İmamın, Muhammed Ali'nin gözünün Yemen'de olduğunu görmesi için açık bir delildi. İmam, kendisinin savaşa devam etmesi için gereken levazımattan yoksun olduğunu iddia etmesine rağmen, Mukha valisinin elinde bu malzemelerin olmadığını bildiği hâlde, valiye verilmek üzere kendisi için gemi ve malzeme temini isteyen mektupları Muhammed Ali'nin elçisine verdi.¹ Mısır kuvvetleri Luhayya'nın kuzeyindeki Kunfutha kasabasını ele geçirdiler. 1819'da Muhammed Ali, İmam'la müzakereye girişti ve bir antlaşma yaptı. Antlaşma maddeleri arasında Hudeyyide'nin Vahhabî şerifinin gasp ettiği Hudeyyide, Luhayya, Kunfudha ve Kamaran'ı kapsayan bölgenin geri alınması da vardı. Bu mülkiyetin iadesi, görünüşte Sultanın içmesi için yirmi bin bahar kahveyi İmamın Muhammed Ali'ye vermesi şartına bağlıydı.² Bu, vergi olarak kabul edildi ve Yemen'in bundan sonra Babiâli'nin kısmî olarak himayesi altına girdiği farz edildi. Bu miktar kahveyi Muhammed Ali iki sebeple istemişti; ilki, Muhammed Ali, eski İmamların Babiâli'ye vergi verdiklerini ve bu vergiyi ya kahve ile ya da para olarak Mısır paşaları vasıtasıyla ödediklerini iddia etti; ikincisi, Muhammed Ali, oldukça pahalıya mal olan bir savaştan sonra, San'a'ya yıllarca hiç vergi ödememiş bir yöreyi İmama geri vermişti.³ İmam da kendisinin istemeyeceği ve yıllardan beri isyanda olan bir yörenin kendisine iade edilmesi teklifini kabul etmekten dolayı son derece mutlu idi.

San'a İmamı ile yapılan bu antlaşmadan sonra, Muhammed Ali, Yemen'in işlerine karışmaktan hep imtina etti. 1820 Kasımında Cidde'den kendisine gön-

1 R. L. Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen* (Bombay, 1859), s. 131

2 Salt, Dışişleri Bakan Yardımcısı, 6 Mayıs 1819. Bir bahar=222 libre

3 Muhammed Ali - Ahmed Yeğen, 23 Kasım 1821; Abidin Arşivı (müteakıb sayfalarda A.A. şeklinde kısaltılmıştır) Defter 7 . belge 64.

derilen, Yemen'in ana liman şehri Mekha'ya yapılacak muhtemel bir saldırı hakkındaki haberle birlikte rahatsız edilmeye başlandı. Cidde Gümrük Müdürü Rüstem Ağa, Mukha valisinin davranışlarının sebep olduğu bir olayın San'a İmamı tarafından telâfi edilmesini talep eden İngiliz Doğu Hindistan Şirketi tarafından on harp gemisinin Mukha'yı abluka etmek için gönderilmiş olduğunu bildirdi.⁴ Bir Arap, oradaki İngiliz iş hanında alıkondu. Daha sonra serbest bırakıldı. Han yağmalanırken hanın bekçisi, bir ticarî geminin kaptanı ve İngiliz mukimler yakalandı, dövüldü ve kötü muameleye maruz kaldı. Tatmin edici bir sonuç almak için bir birliğin gönderilmesine karar verildi. İmam Mutad, geciktirme politikası uyguladı. Bundan dolayı Mukha bombalandı ve istihkâmlar tahrip edildi,⁵ ve İmam kuvvete başvurdu. 15 Ocak 1821'de İmam bir antlaşma imzalamaya zorlandı. Bu antlaşmaya göre İngiliz mukimlerin kırk muhafızı olacak, alenen ata binmelerine müsaade edilecek, İngiliz tüccarlar Fransızlardan daha az vergi ödeyecekler ve İngiliz tebasını ilgilendiren davaların hâkimleri oradaki İngiliz temsilciler olacaktır.⁶

Bu arada Muhammed Ali, İngilizlerin Yemen'in en önemli limanında elde etmiş olduğu başarıdan rahatsız olmuştu. Muhammed Ali İngilizlerin Yemen'deki sömürgeci plânlarını kontrol etmek için elinden geleni yapmadığından dolayı kınanırken, İstanbul'da İngiliz elçisi şiddetli protestolara maruz kaldı.⁷ Bu kriz, İngiliz hükûmetinin Kahire'deki temsilcisi vasıtasıyla Yemen üzerinde hiçbir plânları olmadığını ve Sultan'ın hükümrânlığına müdahale etmeyi arzu etmediklerini bildirmesi üzerine sona erdi. Muhammed Ali yıllarca başka seferlerle meşgul oldu ve uygun fırsat çıkıncaya kadar Yemen'le alâkalı projelerini erteledi.

Yemen üzerine yapılan Mısır seferi için gerekli zemini Türkçe bilmez olarak tanınan Muhammed Ağa komutasındaki bazı Arnavut askerlerin isyanı oluşturdu. Suriye harbinin Muhammed Ali'yi malî açıdan sıkıntıya düşürdüğü ve başı bozuk Arnavut askerlerin maaşlarının ödenemediği bu süreçte, Muhammed Ağa 1832 yılında Cidde'de bir isyan başlattı. Esasen, Türkçe - bilmez, kendisi ve Hicaz'daki diğer Arnavut liderlerle gizlice yazışan Bağdat valisi tarafından teşvik ediliyordu.⁸ Sultan ve Muhammed Ali arasındaki mücadele esnasında, bu liderler Bağdat valisinden, Suriye'deki Mısır kuvvetlerinin mağlûp edildiğini bildiren bir mektup aldılar. Muhammed Ali'nin nihaî olarak Babîâli tarafından hizaya getirileceği ihtimalini hesaplayan Türkçe bilmez, vaktin gelmiş olduğunu farz ediyordu. Mısır idaresine ciddî bir şekilde muhalefet eder ve Sultan'a sadakat gösterirse daha yüksek bir itibara sahip olabileceğini ve zaman içinde Cidde valiliğine tayin

4 Muhammed Ali - Babîâli, 19 Şubat 1821; A.A., Defter 4, belge 182

5 Bruce - Salt, 20 Ocak 1821; I.O., Egypt and the Red Sea, 7.

6 Ahmed Yeğen - Muhammed Ali, 10 Mart 1821; A.A., Defter 7, belge 139

7 Seyid Ali (sadrâzam) - Muhammed Ali, 28 Aralık 1820; A.A., sandık 7, belge 7.

8 Bu gizli anlaşma Türkçe bilmezın Irak'a kaçması üzerine, Bağdat Paşası tarafından Basra valisi olarak tayini ile neticelenmiştir.

edilebileceğini düşünüyordu.⁹ Bağdat valisinden almakta olduğu destekle birlikte, Türkçe bilmezin ümidi ihtirasını harekete geçirdi. Cidde'de tüm kamu malları ve Mısır gemilerini gasp etti. Daha sonra Mekke'ye saldırmak için hazırlandı. Ancak üstün Mısır kuvvetlerince Cidde'ye geri çekilmeye zorlandı. Mısır'dan yola çıkan büyük bir kuvvetin yaklaşmakta olduğundan haberdar edilen ve Mekke'den gelen Mısır kuvvetlerine karşı Cidde'yi artık elinde tutamayacağını anlayan Türkçe bilmez, asilleriyle birlikte Yemen'e doğru kaçtı.¹⁰

Güneye doğru ilerlerken Hudeyyide'yi kuşattı. Kasabanın surlarını topa tuttu ve bunun üzerine kasaba teslim oldu. Türkçe bilmez orada kalmadı. Burada dört yüz askerlik bir garnizon oluşturup, kalan askerleriyle Zabıt'e ilerledi ve bir manevrayla burayı ele geçirdi. Daha sonra Mukha'ya yöneldi ve şehir teslim oldu. 1833 yılının başında Türkçe bilmez olmasını talep ettiği Aden valisine kırk kişilik bir heyet gönderdi. Bu heyet iyi karşılandı. Fakat gece vakti yarısından fazlası öldürüldü ve geri kalanlar güç belâ kaçabildi. Mamafih, Mukha'yı karargâhları haline getiren ve Kızıldeniz ticaretini ciddî bir şekilde aksatan asiler, artık Yemen'e iyice yerleşmişlerdir.¹¹ Türkçe bilmezin bu cüretkâr isyanı, Muhammed Ali'yi uzun süreden beri gerçekleşmemiş bir proje olan Yemen'in işgali için gerekli fırsatı sağladı.

Muhammed Ali, Yemen'in içinde bulunduğu bu karmaşa ortamını, İngiliz Hükûmetinin kendisinin bölge ile alâkalı toprak taleplerine muhalefet etmesine mâni olacağını ve İngilizlerin İmamın zayıf idaresi yerine, kendisinin Kızıldeniz limanlarındaki güçlü idaresini tercih edeceklerini hesaplıyordu. 3 Haziran 1833'de Muhammed Ali, İngiliz konsolos Campbell'a yaptığı istihbarat neticesinde Türkçe bilmezin niyetini ve ilerlemesini öğrendiğini, kendisine karşı bir sefer düzenlemeye karar verdiğini ve bundan dolayı da Yemen'e yapacağı sefer için İngiliz hükûmetinin rızasını kazanmayı istediğini söyledi.¹² İngiliz Hükûmetinin bir itirazının olmayacağını anlayan Muhammed Ali, onlardan gerekli haberi almadan önce birliklerini Mukhaya gönderdi. Paşa, şükranlarını ifade etti ve sabık İmamla yapmış olduğu hiçbir anlaşma aleyhine bir tavır takınmayacağı sözünü verdi. Yemen'in içinde bulunduğu anarşi ortamının ve hükûmetsiz oluşunun, hususen büyük Britanya'nın ve kendisinin menfaatlerine zararı dokunacağını da ilâve etti.¹³ Campbell, San'a'nın sabık İmamı İmam El-Mehdi'nin 1832'de öldüğünü ve bu esnada Türkçe bilmezin Yemen'i işgal etmekte olduğunu ve İmamın iki kardeşinin taht için savaşmakta olduklarını hatırlatarak Paşa'nın tavrını destekledi. Bunların neticesinde, 1832 yılında İngilizlerin Yemen'de hemen hemen hiçbir ticarî faaliyet-

9 Campbell - Palmerston, 16 Nisan 1932; F.O.78 - 227

10 Şerif Muhammed bin Awn - Muhammed Ali, 14 Mayıs 1832; A.A., Defter 44, belge 223.

11 Campbell - Palmertson, 27 Ekim 1833; F.O. 78 - 228

12 Aynı belge.

13 Aynı belge.

leri söz konusu olmamış ve Mukha'daki kahvenin neredeyse tamamı İngiliz ticaretinin açık bir şekilde zararına olarak Amerikan gemileri tarafından taşınmıştı.

Güneydeki eş zamanlı seferler Arabistan'da başladı. İlki, Ahmed Yeğen komutasında Asir'e, ikincisi İbrahim Yeğen Paşa komutasında Yemen içlerine doğru yapıldı. Asir seferi, Yemen'in iç kesimlerine doğru yapılacak bir saldırıdan korumak için gerçekleştirildi. Güneye gönderilen bu iki ordu hakkında en ilginç bilgi, Kaptan Mackenzie'nin 1836 yılında Mısır ve Arabistan'a yaptığı seyahatlerini anlattığı değerli raporundan temin edilebilir. Bu rapor Muhammed Ali'nin Yemen seferine verdiği önemi gösterir. Anlaşılan Paşa bu seferin modern ordusunun (Nizam-ı Cedid) üst tabakası ile yapmaya karar vermişti.¹⁴ Ancak, İbrahim Yeğen komutasında Yemen seferine çıkmadan önce, Muhammed Ali'nin düşmanları olan Arnavut askerleri ve Ali bin Mijthal komutasında Zabid kasabasını bir saldırı ile ele geçiren Asir kabileleri arasında bir ihtilâf patlak verdi. Daha sonra Mukha'ya doğru harekete geçtiler ve şehri karadan kuşattılar. Türkçe bilmez ve beraberindeki asiler deniz tarafından kaçmaya teşebbüs ettiler. müteakip hadiseleri Hint donanmasında bir komutan olan Robert Moresby şöyle aktarmaktadır:

"Yelkensiz ve küreksiz Benares ve Majestelerinin savaş gemisi Tigris'e ulaşmaya çalıştılar. Rüzgâr ve deniz aleyhlerindeydi. Denizde açığa doğru sürükleniyorlardı. Yardımlarına filika göndermeseydik kaçınılmaz bir şekilde telef olup gideceklerdi."¹⁵

Böylece, Türkçe bilmez Tigris savaş gemisi ile kaçtı ve Bombay'a nakledildi.¹⁶ Kolayca Arnavut asilerden kurtulan Muhammed Ali, enerjisini Mukha'yı işgal etmekte olan Asir kabilelerini bastırmaya harcadı. Bununla birlikte, liderleri İbn Mijthal bir Mısır filusunun Maka'ya yaklaşmakta ve İbrahim Yeğen Paşa'nın iyi yetiştirilmiş ordusunun karadan kendilerine doğru ilerlemekte olduğunu öğrenince, geri çekilmeye karar verdiler.¹⁷ Hafız Ali komutasındaki filo, Yemen'in ana limanlarını teker teker ele geçirdi. Aynı zamanda İbrahim Yeğen komutasındaki esas Mısır ordusu, önemli bir kahve pazarı olan Beytü-l fakih'e ulaştı. Mısır seferinin esas hedefi Mukha olmasına rağmen, İbrahim Yeğen, Asir kabilelerinin yağmalaması sonucu şehrin bir harabeğe dönmesinden dolayı, karargâhını Hudeyyide'de kurdu. Aynı zamanda, Hudeyyide'yi bir ticaret merkezi yapmaya karar verdi. Muhammed Ali, Yemen'deki tüm limanlara aynı zamanda gümrük müdürü olarak hareket eden yöneticiler atadı, 1837'de Mısır, Süveys'ten kuzeydeki Mukha'ya kadar bütün Arabistan sahil şeridini gerçek hâkimiydi. Mısır askerleri, Kızıldeniz'in Arabistan tarafındaki limanlarında ve iç kesimlerdeki önemli şehirlerde garnizon kurdular. Bir sonraki aşama, İbrahim Yeğen tarafından

14 Sır Alexander Johnston - Palmerston, 4 Temmuz 1837; F O. 78 - 3185.

15 Robert Moresby - Campbell, Aralık 1833; F.O. 78 - 245.

16 İsyanının ödülü olarak altı yıl sonra Basra valisi olarak tekrar ortaya çıktı.

17 Campbell - Palmerston, 27 Şubat 1834; F.O. 78 - 245. Muhammed Ali - İbrahim Yeğen, 28 Şubat 1834; A.A., Defter 211, belge 477

San'a'nın anahtarı olarak mütalâa edilen Ta'izz'i ele geçirmekti.¹⁸ Ta'izz valisi Seyyid Kasım ile San'a İmamının yeğeni arasındaki düşmanlığın farkında olan İbrahim Yeğen, Kasım'ı Mısır tarafına celp etmek için bir elçi gönderdi. İbrahim Yeğen ve Kasım arasında bir anlaşma sağlandı. Buna göre Kasım Mukha'da kalabilecek, on bin dolar peşin olarak alacak ve aylık maaşı dört bin kuruş olacaktı.¹⁹ Ta'izz'i ele geçirmek için bin kişilik bir kuvvet gönderildi. Şehir, direnmeden teslim oldu ve bir Mısırlı yönetici tayin edildi. Daha sonra İbrahim Yeğen, İmamlığın merkezi olan San'a'yı kuşatmak için hazırlıklara girişti. Bu arada, bir grup Mısır askeri güneye doğru hareket etti. 1837 Eylülünde, İbrahim Yemen'in güney bölgelerini zapt etmek için Binbaşı Sadık'ı gönderdi. İlerleyişi sırasında Aden'e ulaşan bu vazifeli, İbrahim Yeğen Paşa'ya gönderdiği mektupta "Hıdiv'in muzaffer güçleriyle birlikte Aden'e girmeyi başardık. Oradaki kabile reislerinin hepsi komşu bölgelerdekiler gibi bize hürmet gösterdiler. Gerçekten de Aden halkı San'a idaresinde son derece rahatsızlık duyuyordu. Bu yüzden şehre girişimizde bizi sevinç gösterileriyle karşıladılar" demektedir.²⁰ Bununla birlikte, Mısır kuvvetleri birkaç gün sonra Aden'den geri çekildiler. Dodwell, Muhammed Ali'nin "Aden valisini, kendi otoritesini kabul etmek mecburiyetinde kalan San'a İmamına tâbi ve onun emri altında olan bir kimse olarak kabul etme niyetinde olduğunu ve alternatif olarak da Aden'in eskiden olduğu gibi Türk İmparatorluğunun bir parçası olduğunu" iddia ettiğini belirtmektedir.²¹ Fakat bu tür iddiaları ciddî bir şekilde ele almak mümkün değildir, nitekim San'a İmamı asla Aden'in daimî kontrolünü elinde bulundurmamıştır ve burası ile ilgili Türk iddiaları aynı derecede önemsizdir. Ekonomik açıdan, Muhammed Ali, Yemen'in ticarî kaynaklarını mümkün olan her şekilde sömürmek için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Hudeyide, Mukha ve Ta'izz'in işgalinden sonra, Hudeyide'de bir 'kahve dairesi' kuruldu ve Muhammed Ali'nin bu ticareti inhisar altına almaya karar vermesinden sonra Yemen'in kahve ticaretini Cidde encümeni kontrol etmeye başladı. 24 Şubat 1838'de İbrahim Yeğen, M. Ali'ye gönderdiği raporda Ta'izz'in gelirinin yıllık yetmiş bin dolar civarında tahmin edildiğini belirtmektedir.

Fakat, M. Ali'nin Yemen'deki ekonomik plânlarını gerçekleştirmeden önce, San'a'nın fethedilmesi gerekliydi. Gerçekten, İmam'ın politik ve şahsî zafiyeti aşırı ve gevşek tavırları San'a'nın Mısırlılarca işgalini hızlandıran faktörlerdi. İbrahim Yeğen bir sonraki hareketinde kullanmak için Mekke'den gelecek büyük bir takviye kuvvetini beklerken, San'a İmamı tarafından vazifeli olarak gönderilen Seyyid Abdülrab, Ahmet Yeğen'in Asir'deki kampına ulaşmış ve Paşadan, İmamın Yemen'deki Mısır idaresi hakkındaki görüşlerini Muhammed Ali'ye bizzat aktarabilmek için Mısır'a gönderilmesi talebinde bulunmuştu. Seyyid Abdülrab

18 İbrahim Yeğen - Muhammed Ali, 26 Şubat 1838; A.A., sandık 262, belge 299

19 İbrahim Yeğen - Muhammed Ali, 6 Temmuz 1837; A.A., sandık 262, belge 259

20 Yüzbaşı Sadık - İbrahim Yeğen, 28 Eylül 1837; A.A., sandık 262, belge 299, leff 399

21 H. Dodwell, *The Founder of Modern Egypt* (Camridge, 1931), s.145.

Ahmed Paşa'ya İmam Abdullah el Naşir lidinillah'ın imzasını taşıyan ve gönderdiği elçinin İslâm'ın kılıcı, Peygamber'in soyundan gelenlerin müdafii olan Muhammed Ali Paşa'ya gönderilmesini talep eden mektubu verdi.²² Ahmed Yeğen, elçiyi Mısır'a gönderme yerine, ondan İmam'ın görüşleriyle alakalı olarak elde ettiği bilgilerin hepsini Muhammed Ali'ye rapor etti. İmam'ın ileri sürdüğü esas husus, halihazırda, Mısırlılara terk edilen bölgelerin, daha fazla yayılmanın olmaması ve San'a'nın İmam'ın nüfuz sahasının ayrılmaz bir parçası olarak kalması şartıyla, onların kontrolünde bulunabileceğiydi. Ahmed Yeğen, Muhammed Ali'ye gönderdiği mektupta, elçiye İmam'ın Mısır ordusuna karşı kasten savaş ilân etmiş olduğunu ve bir Mısırlı idarecinin San'a'yı yönetmesine müsaade etmesinin kendisi için iyi olacağını söylediğini belirtmektedir.²³

Mısırlıların Aden'e doğru ilerlemesini müteakip meydana gelen gelişmeler, Seyyit Abdülrah'ın Mısır'a ziyaretini hükümsüz kıldı. Yemen'in geleceği, Büyük Britanya'nın, Paşa'nın bölgeye yönelik ihtiraslarını kontrol altında tutma ihtiyacını hissetmeye başladığından beri, Aden ve Kızıldeniz'deki İngiliz politikasına bağımlı hâle gelmişti.

Yemen'deki ilerleme, Mısır kuvvetlerinin Kızıldeniz'in girişindeki ve dışındaki sahillerin mülkiyetini ele geçirmek için gönderildikleri yönünde dedikoduların ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu durum, İngilizlerin, Arabistan'daki Mısır yönetimine karşı yeni bir tavır ortaya koymalarına sebep oldu. Palmerston, Campbell'a gönderdiği talimatta "ilk fırsatta konunun Mısır Paşası'na ifade edilmesini ve orduların böyle bir hareketinin İngiltere ve Hindistan'da iyi karşılanmayacağını anlatılmasını" istedi.²⁴ Campbell, Kızıldeniz'in girişindeki sahillerin ele geçirilmesi hususunu Muhammed Ali'ye ifade ettiği zaman, Paşa, asla böyle bir seferi düşünmediğini belirterek Campbell'i temin etti. Kızıldeniz ve diğer yerlerde İngiliz menfaatlerine yönelik Mısır husumetinin Campbell tarafından açık bir şekilde tekzibi, Palmerston'ı onun tavrının doğruluğu konusunda ikna etmek için yeterli olmadı. Ve netice itibariyle Arabistan'daki her Mısır hareketi şüpheye karşılandı.

1837 yılına kadar, üç ayrı Mısır ordusunun operasyonları tam bir karşılıklı münasebet dahilinde sevk edildi. İlki, Hurşid Paşa komutasında İran körfezinde operasyonlarda bulundu. İkincisi, Yemen'in anahtarı olarak değerlendirilen Asir'de Ahmed Yeğen komutasındaki orduydü. Üçüncüsü ise hedefi kahve inhisarını temin için bütün Yemen'i işgal etmek ve ülke için Mısır ürünlerini sağlamak olan İbrahim Yeğen komutasındaki orduydü.²⁵ 1838 in ilk aylarında Mısır tesiri Arabistan'ın hemen hemen her köşesine yayılmıştı. İngiliz hükûmeti Muhammed

22 Ahmed Yeğen - Muhammed Ali; A.A., sandık 263, leff 179.

23 Ahmed Yeğen - Muhammed Ali, (tarıhsız); A.A., sandık 363, belge 179.

24 Palmerston - Campbell, 4 Ağustos 1837; F.O. 78-3185.

25 Haines - Campbell, 28 Şubat 1839; F.O. 78-373.

Ali'nin ihtirasının yarımadanın daha ötesine uzandığına inanmak için her türlü sebebi vardı.

Mamafih, 1839 yılı Ocak ayında İngilizlerin Aden'i işgali Paşa'yı hayal kırıklığına uğrattı. Aden'in işgali sadece Paşa'nın Arabistan'daki hâkimiyet plânına değil, aynı zamanda Yemen'deki prestijine karşı da bir darbe oldu. Mukha kahve ticaretinin tamamı Mukha'dan Aden'e nakledilebilir ve bu da çok önemli bir tekelin kaybı manasına gelebilirdi. Suriye'deki gelişmelerin neticesinde Arabistan'daki İngiliz-Mısır münasebetleri daha gergin hâle geldi ve Yemen, münasebetlerin sertleşmesine katkıda bulunmaya devam etti.

1839 yılı Kasım ayı sonunda, Campbell, Palmerston'a Paşa'ya İngiliz hükümetinin arzusunun, Mısır kuvvetlerinin Yemen'i boşaltmaları olduğunu söylediğini bildirdi. Paşa ise, müzakere edilmekte olan Doğu meselesinin nihaî olarak düzenlenmesinden hemen sonra bu meseleyi değerlendireceğini bildiren bir cevap verdi. Fakat, Campbell, Doğu meselesi ile Yemen arasında ortak bir şey olmadığını ileri sürmede tereddüt etmedi. Çünkü, genel olarak ilki bütün güçleri ilgilendiren bir meseleydi. Aksine, ikincisi tek başına İngiliz menfaatlerini ihtiva etmekte ve her hâlükârda Paşa'nın Kızıldeniz ve İran körfezindeki ilerleyişi ile irtibatlıydı.²⁶ Zaman kazanmaya çalışan Paşa, "Yemen'i tahliye için şu anda bir tedbir alamayacağını ve Dışişleri sekreterine bir cevap kaleme alması için emir vereceğini" belirtti. Bir başka cevapta ise, çok acil olduğunu ve müsait olur olmaz Yemen meselesi ile ilgileceğini ifade etmiştir.²⁷

Bu tartışmalar Kahire'de başlamadan önce, Aden'deki İngiliz siyaseti temsilcisi Kaptan Haines, güney Yemen'de bazı tedbirler aldı. 28 Şubat 1839'da, Campbell'a gönderdiği raporda, hemen hemen tüm komşu bölgelerde barış ve dostluk antlaşması yapılması hususunda başarılı olduğunu belirtti. Haines, İbrahim Yeğen Paşa'nın ilerlemesinin durdurulması hâlinde, Yemen içinden geçen yolların dostane müzakereler neticesinde birkaç ayda serbest münasebetler için açılacağına ve İngiltere'nin ithalât yapması için ülkenin ihracatının serbest bırakılacağına, dikkat çekmektedir. Mektubunun en kritik noktası ise, İbrahim Yeğen, Yemen'in tamamını fethetme konusunda başarılı olsaydı, bölgenin bütün ticaretinin Mısır'ın tekeline geçebileceğini ve İngiltere'nin Hindistan ticaretinin tamamıyla mahvolacağını belirtmektedir. Haines, sözlerini "hemen hemen bütün komşu memleketlerde barış ve dostluk anlaşması için girmekte gösterdiği başarıyı, Aden'den iç bölgelere giden tüm yolların gerek mal temini ve gerekse ticaret için açık olduğunu bildirmekten dolayı memnun olduğunu" ifade ederek tamamladı.

Bu aşamada, Palmerston, 1833 yılından beri Mısır'da hizmet vermekte olan ve Mısır'a karşı yumuşak tavır takınmakla suçlanan Albay Campbell'ı geri

26 Campbell - Palmerston, 2 Aralık 1839; F.O. 78-375.

27 Boghos Bey - Campbell, Kasım 1839; F.O.78-375.

çağırılmaya karar verdi. Yerine, 30 Ekim 1839 tarihinde Albay Hodges atandı. Yeni konsolostan Muhammed Ali'ye karşı daha sert bir tutum sergilemesi istendi.²⁸ Bu esnada, İbrahim Yeğen, Hicaz valisi ve Asir seferinin baş komutanı olan kardeşi Ahmed Paşa'yı, Yemen'deki vazifesini yerine getirmek için ihtiyacı olan takviye kuvvetlerinin temini hususunda ikna etmek için elinden geleni yapıyordu. Müteaddit taleplerine rağmen, Ahmed Yeğen, Yemen'e göndermek için adam tahsis edemeyeceği konusunda ısrar etti.²⁹

Muhammed Ali şartların oluşturduğu tazyik neticesinde, 17 Şubat 1840 tarihinde İbrahim Yeğen'e Yemen'i tahliye etme emri verdi.³⁰ Bu arada Hodges Paşa'nın Yemen'deki kuvvetlerinin Cidde'den gelen 2000 kişilik piyade ve süvari birliğinin katılmasıyla güçlendiğini ve Mısırlıların tahriki ve her hâlükârda onların yardımını temin etme ümidiyle, Aden'e komşu bölgelerdeki Arapların tekrar bir araya geldiğini ve muhtemelen bir ay için de 2000 kişinin toplanacağını rapor etmektedir. Yine Aden'deki siyasî temsilci tarafından istihdam edilen yerli bir temsilcinin raporunda, "Muhammed Ali'nin, Seyyid Hüseyin'i San'a İmamına, insan mal ve mühimmat yardımı teklifiyle elçi olarak gönderdiği, İngilizlerin Aden'den çıkarılması için gayret etmesi durumunda, Paşa adına, savaşın sona ermesi üzerine, fethettikleri toprakları İmam'a verme taahhüdünde bulunduğu" belirtilmektedir. Seyyid Hüseyin tarafından yapılan bir diğer teklif ise, İmam'ın San'a üzerindeki hâkimiyetinin Muhammed Ali'ye devredilmesi ve bunun karşılığı olarak, kayd-ı hayat şartıyla ona uygun bir emeklilik maaşının verilmesi gündeme getirildi.³¹ Bununla birlikte, Seyyid Hüseyin'in vazifesi ile alâkalı Abidin arşivinde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Politik durum, Muhammed Ali'yi Arabistan'daki İngiliz baskısına boyun eğmeye mecbur etmiş, 1840 yılının sonuna kadar, Muhammed Ali'ye karşı olan sadakatini ispat etmiş bazı yerli emirlerle birlikte bırakılan bir kısım başıbozuk asker hariç, bütün Arabistan tahliye edilmişti. Bu emirler, Mısır'ın itibarının zirveye ulaştığı bir anda, Mısırlıların Arabistan'ı boşaltmasını, inanılmaz bir şey olarak mütalâa ettiler. Bununla birlikte, ilk tahliye edilecek bölge Yemen'di. İbrahim Yeğen, 9 Mayıs 1840 tarihinde kuvvetleri ile birlikte Yemen'i terk etti ve bunun üzerine, bölgenin tamamı iç harbe sürüklendi.

28 H.W.V. Temperley, *England and the Near East* (London, 1936), s.109.

29 Dodwell, aynı eser, s.181

30 İbrahim Yeğen - Ahmed Yeğen, 8 Nisan 1840; A.A., sandık 269, belge 10/192

31 Hodges - Palmerston, 22 Mart 1840; F.O. 78-3185.